

Відкриття мінеральних багатств у Придніпров'ї і Донбасі. Дослідження географів Слобожанщини. Товариство дослідників природи при Київському Університеті. Південно-західний відділ Російського географічного товариства.

Перший імператор новоствореної Російської імперії Петро I в молоді роки під час Азовських походів познайомився з «горючим каменем». Його показали йому козаки чи то Запорізькі, чи то Донські. Швидше за все, Запорізькі, бо це була їх територія. Молодий Петро I, нібито, сказав пророче «сей минерал зело полезен будет». ...

У 20х роках XVIII століття кілька експедицій «служивих людей» шукали вугілля в східному Донбасі. Згідно радянської історіографії, відкрито воно було рудознавцем Капустіним у 1721 році. Новітні дані, не заперечуючи сумлінність і фаховість Капустіна, переконливо доводять, що перші родовища в районі Бахмуту були відкриті у 1723-24 роках дослідженнями Вепрейського, Чіркова і комплексною експедицією вугільних справ майстра англійця Ніксона, хоча місцеві жителі вже багато років активно використовували місцеве вугілля в побуті. Використовувати ж в промисловості його розпочали лише під кінець XVIII століття, після активних розвідок шотландського інженера Гаскойна.

Паливо було. Руду шукали. Знову ж таки місцеві козаки з давніх давен плавили з високоякісних саксаганських руд залізні вироби. До них це робили скіфи, а, можливо, і кіммерійці.

Існує також старовинна легенда про те, що грузинський царевич Олександр (XVI ст.) знайшов в цих краях залізну руду. Легенда надихала перших дослідників Криворіжжя.

Історіографія наукового дослідження Криворізького залізорудного басейну розпочинається з імені академіка Йогана Гюльденштедта (1745-1781 рр.), який у 1773 р. відвідав долини річок Інгулець та Саксагань і описав геологічні особливості цього регіону. Однак залізної руди він не виявив.

У 1781-82 роках по завданню Петербурзької Академії наук і мистецтв Василь Федорович Зуєв проїхав від Санкт-Петербурга до Херсона, описуючи все (на його думку) цікаве на своєму шляху. Переважно це стосувалося зоології і ботаніки, але місцеві жителі показали йому в районі злиття рік Інгулець і Саксагань руду, яку він називає «залізним шифером». Це перша у науковій літературі згадка про поклади криворізьких залізних руд.

У 1787 р. професор Василь Ліванов за завданням князя Г.О. Потьомкіна дослідив околиці Кривого Рогу і знайшов тут різні руди, вугілля, мармур та ін. корисні копалини. Його експедиція налічувала близько 100 чоловік. Було закладено 2 шахти, які, однак, затопило водою, і Гірничий департамент визнав ці спроби безперспективними.

У 1803 р. нижню течію р. [Інгулець](#) за дорученням уряду дослідив гірничий інженер Василь Піленко, який виявив запаси руди поблизу с. Шестерня і поселення Кривий Ріг. Промислове ж використання найбільшого в Європі Криворізького родовища розпочалось в другій половині XIX століття стараннями Олександра Миколайовича Поля, яким у 1873 році було організовано «Товариство по видобутку криворізьких руд».

У 1768-74 роках вивчення України, зокрема Слобідської, зробила велика академічна експедиція ініційована Академією Наук. Територію України досліджував загін, очолюваний А. Гільденштедтом. У 1774 році вони двічі побували на північному-сході країни. Експедиція вивчала природні багатства, економіку, топографію, особливості господарського життя населення.

У 1794-96 роках південну частину України досліджував за особисті кошти знаменитий академік П.Паллас. Особливо активно працював він у Криму, досліджуючи територію, нещодавно приєднану до імперії. Вивчалися ґрунти, рослинність, тваринний світ.

У XIX столітті дослідження України здійснювалися нововідкритими університетами – Харківським, Київським, Одеським. Зокрема при

Харківському університеті вперше почали вести регулярні метеорологічні спостереження.

Починаючи з середини 50-х років XIX ст., поживається діяльність учених-природознавців Київського університету Св. Володимира, пов'язана із включенням до гімназійних програм циклу природничих дисциплін.

Після відміни кріпосного права у 1861 році за новим університетським статутом з'явилася можливість організовувати при університетах Товариства дослідників природи. У 1869 році утворилось Київське товариство дослідників природи. У 70ті роки воно було реорганізоване в Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Вирішальну роль у його відкритті відіграв уродженець Київщини (Борисполя) видатний вчений-етнограф, географ, автор слів національного гімну "Ще не вмерла Україна" Павло Платонович Чубинський. Ще в студентські роки він познайомився із Семеновим-Тян-Шанським, а також зі своїм ровесником офіцером Миколою Пржевальським і майбутнім видатним етнографом Міклухо-Маклаєм. В 1869 році Чубинський очолює експедицію в Південно-Західну Україну, яка протягом двох років обстежила значну частину правобережної України, Молдови, східної Польщі, південної Білорусі. Результатом цього стало фундаментальне семитомне комплексне дослідження за яке П.Чубинського нагородили золотою медаллю Російського Географічного Товариства (1873), премією Російської академії наук (1879), а також золотою медаллю виставки Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875). До речі, відбір експонатів на цю виставку здійснювала комісія на чолі з Драгомановим. Для географів особливо цінний VII том з трьома картами: "Карта южно-русских наречий и говоров" (це була одна з перших досить точних карт розселення українців), "Карта еврейского населения Юго-Западного края", "Карта католиков, в т. ч. поляков Юго-Западного края". Дві останні – це карти розселення найбільших на той час етнічних меншин – євреїв і поляків у Правобережній Україні, на Волині і Бессарабії.

Праці Чубинського виводили географічне краєзнавство з регіонального на всеукраїнський і надукраїнський рівень. За словами академіка Берга, "Труды" експедиції Чубинського стали "найвидатнішим явищем в історії", стали унікальною і неперевершеною народознавчою енциклопедією України, в якій акумульовані найхарактерніші риси, звичаї, традиції, обряди й інші історичні, етносоціальні та економічні відомості мешканців краю. Зазначимо, що Чубинський й далі продовжував вивчення теренів України, зокрема досліджував торфові ресурси і виготовлення заліза на Поліссі ("О торфе Киевской губернии" (1873), "О возникшем производстве железа на Вольни" (1875).

Офіційне відкриття в Києві Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства відбулося 13 лютого 1873 року. Слід вважати, що з цього дня починає вести свій літопис наукове географічне краєзнавство як організаційна структура. Відомий історик Полонська-Василенко справедливо вважає цю подію першим кроком до створення майбутньої Академії наук України.

Науковці товариства склали програму комплексного краєзнавчого дослідження території України, яка мала 33 питання з топографії, орографії, гідрографії, вивчення ґрунтів, клімату і атмосферних явищ, рослин, тваринного світу, шляхів сполучення, населення, історії поселень, охорони природи. Не залишалися осторонь питання культури, етнографії, освіти, мови. Відділ проводив широку просвітницьку діяльність. При Товаристві було засновано бібліотеку, яка налічувала понад тисячу наукових видань, а також музей, що мав близько 3 000 експонатів. Хоча дане Товариство проіснувало лише близько трьох років, його вплив на розвиток географії, етнографії, історичної науки в Україні являється неперевершеним.

У XIX столітті у вивченні природних умов України значну роль відіграли дослідження інших відомих природознавців, таких як «батько ґрунтознавства» В.Докучаєв, метеоролог і кліматолог О. Воєйков, геолог О. Карпінський, послідовник Докучаєва ґрунтознавець і лімнолог Г. Танфільєв, засновник сільськогосподарської метеорології П. Броунов та інші.

